

na arapskom, bosanskom i engleskom jeziku, te indeks imena i indeks pojmova koji kretanje stranicama ovog djela i pretraživanje njegovog sadržaja čine lahkim i jednostavnim.

Sudeći prema gore kazanom, knjiga je stručne naravi i prvenstveno je namijenjena onima koji se bave proučavanjem Kur'ana i njegovog sadržaja i u znanstvene svrhe. Međutim, ona može biti korisna i široj čitateljskoj javnosti, posebno onima koji su posvećeni svakodnevnom iščitavanju Kur'ana i pronicanju u njegova slojevita značenja i poruke, te je toplo preporučujemo.

Na kraju, budući da je ovdje riječ o prvom djelu iz predmetne oblasti na našim prostorima, autor naglašava da njime nije zahvaćeno sve što se u vezi s tim ima kazati te da ono zapravo otvara mnoga nova pitanja i dileme na koje treba tražiti i davati odgovore.

Amrudin Hajrić

Postignut je određeni cilj¹

Gdje se nalazi dijalog između kršćanskih i muslimanskih teologa?

U Stuttgartu je 2014. godine deseti put održana godišnja konferencija "Teološkog foruma kršćanstvo – islam". Povodom jubileja analiziran je rezultat na koji način se muslimanska teologija u Njemačkoj, ali i mnogo hvaljeni dijalog, koji su bili na istoj razini, razvijala te da li je urodila plodom. Centralna tema rasprave na ovogodišnjoj sjednici bila je tema ispravnog shvatanja teologije.

Prostor za islamsku molitvu se nalazi ovdje na lijevoj strani dok je kapelica na stražnjoj strani. Ovakvi prostorni opisi nisu česti u jednoj katoličkoj akademiji. Početkom marta održana je deseta po redu godišnja konferencija "Teološkog foruma kršćanstvo – islam" na Akademiji, koja je nastanjena na Eparhiji Rottenburg – Stuttgart. Kada su prije deset godina održana dva sastanka isključivo samo evangelističkih i katoličkih teologa, da bi se raspravljalo o temi Islam koja je na nakon 11. septembra 2001. godine bila aktuelna i u Njemačkoj, postignut je konsenzus, da bi svrsishodnije

bilo ne samo razgovarati o muslimanima nego i sa njima.

Tako je od početka, potom osnovanom, "Teološkom forumu kršćanstvo – islam" bio cilj, pored već velikog broja uspostavljenih inicijativa za dijalog, stvoriti određenu akademsku platformu kako bi započeli razgovori o islamskim i kršćanskim centralnim teološkim temama.

Kod ovakvih konferencija dijaloga poželjna jednakost je tek vremenom ostvarena. Uostalom, učesće muslimanskih članova se postepeno povećalo na preko 40%. Tako se u krugu inicijatora oko Jutte Sperber (sada Münster), Andreasa Renza (München) i prije svega Hansjörg Schmida, šefa *Odsjeka za međureligijske dijaloge* na akademiji, kao i kod referenata konferencija, od početka pridavala pažnja prioritetima, mada su pri tome na kršćanskoj strani bili prisutni katolici i protestanti.

Etabliranje centara napreduje velikom brzinom

Zahvaljujući višestrukoj interakciji međunarodnog "Teološkog foruma" znatno je porastao broj muslimana koji imaju jaku jezičko-teološku pozadinu. Organizatori Foruma, pod pokroviteljstvom SR Njemačke, već odavno ne samo blagonaklono prate institucionalizaciju Islamske teologije u Njemačkoj. Uostalom, bivši državni ministar Wolfgang Schäuble je na svečanom govoru prije pet godina, na početku godišnjeg zasjedanja u Stuttgartu, prvi put javno o tome govorio da bi i u Njemačkoj uskoro trebao biti oformljen barem jedan fakultet za proučavanje islamske teologije.

Savezno ministarstvo za obrazovanje i istraživanje je relativno brzo prihvatilo norme naučno-istraživačkog vijeća, tako da su u međuvremenu na univerzitetima u Münsteru i Osnabrücku, Frankfurtu (sa Giessenom), Erlangen-Nürnbergu i Tübingenu oformljena četiri centra za Islamske studije, a sami razvoj istih napreduje velikom brzinom (up. HK, april 2011, str. 196-198). Zanimljivo je, uzimajući u obzir "Teološki forum", znatan broj muslimanskih protagonista poznaju se jer su se prvi put susreli u Stuttgartu.

Jedna od aktivnosti Foruma je i "Sedmični studij" za petnaest studenata teologije, doktoranata te drugih mladih naučnika (od 2007. god), uvedena je prije izvjesnog vremena i medijska rasprava, gdje se izvještava i raspravlja o stanju napredovanja islamske teologije u Njemačkoj, uključujući sva moguća pitanja koja su povezana s tom temom (npr.: priznavanje muslimana kao vjerske zajednice, islamska vjeronauka, školovanje imama).

Tako smo saznali da je očigledno da etabliranje centara napreduje velikom brzinom. Slijedeće godine će prva generacija apsolenata završiti svoj bachelor-studij, tako da se trenutno na mnogim institutima intenzivno radi na programu za osnivanje master-studija. Upravo iz tog razloga raste broj studenata. Dok su Erlangen sa oko 150 i Tübingen sa oko 100 studenata, od toga 26 kandidata za pedagogiju u prvoj akademskoj godini, relativno pregledni, računa se na to da će se u Frankfurtu trenutni broj od 500 studenata na jesen udvostručiti kada počne nastava. Osnabrück broji već 240 studenata, a u Münsteru je u prošlom zimskom semestru bilo 1.200 prijavljenih kandidata, od kojih je samo 250 moglo biti primljeno, te je bilo potrebno zaposliti i drugog lektora za arapski jezik. Čak se i ovdje polovina studenata, kojih je sada ukupno 450, odlučila za upis na pedagoški smjer.

Od strateškog značaja su grupe postdoc-grupa (samo u Osnabrücku su dvije) jer još uvijek veliki broj katedri na neodređeno vrijeme nije popunjen. Dok su na Univerzitetu Erlangen-Nürnberg tri od četiri radna mjesta već popunjena (posljednji se pridružio sistematski teolog Reza Hajatpour), u Frankfurtu nedostaju još tri profesora od potrebnih sedam. U Tübingenu su već popunjene dvije katedre, dok su dvije dodijeljene junior-profesorima, a planirano je ukupno šest katedri. U Osnabrücku, u najvećem islamskom teološkom institutu u Njemačkoj, koji broji više od četrdeset zaposlenica i zaposlenika, već se u narednom zimskom semestru planira popunjavanje preostale tri od sedam katedri.

*Sve se više ističe
pitanje nošenja hidžaba*

U Münsteru su do sada provizorno popunjene samo dvije od tri (planirano pet) katedre. To je prije svega povezano s time da savjetodavno vijeće, kao pomoćno tijelo – zbog nejednake institucionalne organizacije crkve i islamskih zajednica – treba štiti interese religijske zajednice naspram univerziteta i države. Spomenuto vijeće do danas nije konstituirano (up. HK, februar 2014, str. 62-64). Odbori u drugim mjestima, organizirani na drugačiji način, funkcioniraju bolje iako ne baš bez problema.

U Hessenu se situacija u međuvremenu poprilično popravila kada je ta savezna pokrajina zajedno sa organizacijom Ahmadiyya Muslim Jamaat-om i Tursko-islamskom unijom vjerske državne organizacije (DITIB) priznala dvije vjerske zajednice, s kojima se sada rješavaju problemi i vjersko-pedagoške katedre, kako je izjavio Bekim Agai, nedavno profesor na predmetu Kultura i civilizacija islama u prošlosti i sadašnjosti. S različitim intenzitetom su, kako Bekir Alboga, trenutni glasnogovornik Uprave za koordinaciju muslimana u Njemačkoj (KRM), tako i Gabriel Glotz, referent u državnom ministarstvu unutrašnjih poslova u Stuttgartu na proslavi desetogodišnjice postojanja *“Teološkog foruma kršćanstvo – islam”* ukazali da su nedoumice u vezi s provizornim savjetodavnim vijećem, koje je kao takvo prihvaćeno, ostale neriješene.

Kao najveći problem u svim sredinama predstavlja činjenica da većinu studenata čine žene (u Erlangenu je upisan samo jedan student na bachelor-studije). Iako studentice imaju u prosjeku veću motivaciju, njihove poslovne šanse su i dalje niske.

Dakle, što se tiče rada u islamskim zajednicama (jedino u ulozi dušebrižnika za žene) samo mali broj se može zaposliti. Dok pitanje pristojnog plaćanja nije adekvatno riješeno.

U pogledu javnog servisa kao daleko najvećeg potencijalnog poslodavca,

sve više se nanovo ističe pitanje učiteljica s hidžabom i prouzrokuje velike rasprave, te se oko ovog pitanja trenutno vode pregovori o državnom ugovoru u Niedersachsenu. Mark Chaalil Bodenstein, profesor na predmetu Islamska religija (Frankfurter Rundschau, 8.4.2014), ističe da je od 70 % studentica u Frankfurtu čak oko 90 % studentica koje nose hidžab. Ma koliko se raznoliko scena muslimanskih teologa i teologinja u međuvremenu predstavljala: svi su bili složni oko toga da bi se hidžab u njemačkim učionicama trebao tolerirati tek onda kada ne bude osnovanih nedoumica oko toga da li je hidžab prema islamskim shvatanjima nužno nezaobilazan. Za to pravo prema mišljenju Ahmada Milada Karima iz Münstera, zastupajućeg profesora za Kalam, islamsku filozofiju i misticizam, potrebno je založiti se u smislu Voltaira za slobodu mišljenja neistomišljenika.

Uostalom, čini se da motivacija za studiranjem muslimanskim djevojkama čije su porodice ionako daleko od obrazovanja, proizlazi iz toga da nemaju načina da približe svoju volju za nastavkom školovanja na jednom od njemačkih univerziteta.

Etabliranju svih fakulteta su pridonijele i zajedničke aktivnosti islamskih teologa i njihovih kolega s evangelističkih i katoličkih fakulteta. U Osnabrücku se nakon intenzivne saradnje pri stvaranju instituta takve aktivnosti odvijaju već odavno. U Münsteru je nedavno pored zajedničkog učešća Instituta za katoličku teologiju i didaktiku te evangelističkog Comenius-Instituta u Centru za proučavanje religija, ponovno oživljen i Kršćansko-islamski forum za religijsku pedagogiju.

Samorazumijevanje, poređenje te uzajamni odnos dviju teologija našli su se u centru pažnje na po deseti put održanom godišnjem *“Teološkom forumu kršćanstvo – islam”*, ovaj put sa 170 učesnika iz 12 zemalja. Kako bi se napravio presjek stanja, odlučno se radilo na pitanju profila i koncepcije znanstvene teorije spomenutih teologija. U pozadini su se uz to svakako svaki put iznova u Münsteru odvijale

rasprave o stavu Mouhanada Khorchi-dea, profesora na predmetu Islamska pedagogija. I na mjestima gdje nema konkurencije postoji skoro kod svih sudionika islamskih centara određena suzdržanost iznošenja javnih stavova jer se zbog labilne situacije u fazi izgradnje ne žele ugroziti odnosi između asocijacija.

Ömer Özsoy, naučnik za istraživanje Kur'ana iz Frankfurta, kojeg je na mjestu direktora na frankfurtskom Institutu za kulturu i religiju islama zamijenio Agai, odlučno se zalaže za pluralno naučno shvatanje unutar same Islamske teologije kao novog predmeta u njemačkom kanonu predmeta. Upravo raznolikost ne bi trebala biti samo legitimna, nego i poželjna. Islamska teologija bi trebala ozbiljno shvatiti sve islamske nauke u cjelini kao i sve evropske naučne običaje. Ona ne smije postati vid posebne vrste hermeneutike.

Crkva: novi pokušaj biskupske konferencije za izradom rješenja pitanja seksualnog zlostavljanja

Početak prošle godine je čin otkazivanja saradnje njemačke biskupske konferencije i kriminologa *Christiana Pfeiffera* izazvao velike nemire. On je zajedno sa svojim kolegama sa Instituta za kriminalistiku iz Niedersachsena bio od 2011. godine zadužen za istraživanje slučaja seksualnog zlostavljanja maloljetnika od strane katoličkih svećenika i crkvenih službenika (up. HK, Februar 2013, str. 61-63). Prilikom razrade rada istraživačkog projekta došlo je do slabljenja međusobnog povjerenja. Krajem marta je biskup Trieri Stephan Ackermann, povjerenik Njemačke biskupske konferencije za seksualna zlostavljanja, predstavio istraživački konzorcij koji je izabran za provedbu projekta u narednoj godini. U tome učestvuju tri instituta sa Univerziteta u Gießenu i Heidelbergu kao i Centralni institut za mentalno zdravlje iz Mannheima. Koordinator je *Harald Dressing*, rukovodilac Odjela za forenzičku psihijatriju na Institutu u Mannheimu. Tih sedam naučnika, među kojima su i tri kriminologa, imaju zadatak

¹ Herder Korrespondenz 68 5/2014.

istraživati spomenute slučajeve kao i grupe počinioaca i grupe žrtava te suočavanje s optužbama. Stanje dokumentacije će u određenim kršćanskim institucijama biti povjereno državnom tužilaštvu u svrhu provjere. Cilj istraživačkog projekta je istraživanje prošlosti i prevencija. Bit će provjereno 9 biskupija iz perioda od 1945. godine te 18 biskupija od 2000. godine. Predviđeno je da će slučajevi zbog povjerljivosti podataka biti pretraživani u zajedničkoj saradnji sa zaposlenicima crkve. Upravo taj postupak je između ostalog doveo do spora sa Pfeifferom. S druge strane, naučnici imaju slobodu objavljivanja kao što je slučaj kod nekih nezavisnih projekata. Projekt bi trebao biti okončan koncem 2017. godine.

Dreßing je obećao detaljnu analizu seksualnog zlostavljanja i rješavanje pitanja o tome da li su nekad u katoličkim crkvama postojale ili postoje i sada specifične strukture i dinamike koje su promovirale zločine zlostavljanja. Veliki broj predstavnika žrtava je kritizirao odluku o nemogućnosti uključenja u istražne projekte. Ackermann je prilikom predstavljanja projekta javno istakao: "Mi želimo transparentnost o ovoj tamnoj strani u našoj crkvi – u ime žrtava ali i zbog nas samih, želimo uvidjeti propuste takvih zločina i sve učiniti da se više nikada ne ponovi."

Dvostruko pitanje položaja islamske teologije

Özsoy je dijagnosticirao dvostruko pitanje o položaju islamske teologije: sumnja se da li se radi o, kako tvrde jedni, stvarnoj nauci, odnosno, kako tvrde drugi, o autentičnom islamu. U tom pogledu bi debate s normativnim i istinskim očekivanjima trebale biti otvoreno vođene unutar jedne nezavisne teologije bez da se na kriterij racionalnosti previše usko gleda. Suprotno od očekivanja, da se bit vjerovanja čuva što je moguće bolje, trebalo bi se raditi na intenzivnoj raspravi teologije s modernom naukom. Jer Kur'an ne poručuje spoznaje o svijetu nego inspirira u ličnoj potrazi za istinom. Zahtjev upućen univerzitetima za

jače uvezivanje religijskih konfesija (npr. sunnita i šiita) neće se uzeti u razmatranje. Te barijere muslimani sami moraju prevladati.

S obzirom na veliku dinamičnost u izgradnji islamske teologije u proteklim godinama, Özsoy je mišljenja da je potrebno više vremena za konkretne nauke od onoga što mu je stavljeno na raspolaganje. Svakako postoji opasnost i od drastičnog usporevanja u izgradnji kao posljedica velikog broja uzastopnih konferencija, novih saradnji te uvijek nanovo građenje diferenciranog nastavnog plana i programa. Opasnost predstavljaju i velika očekivanja države i društva od samog obrazovanja profesora islamske religijske nastave te čak obrazovanja imama.

Neophodna je intenzivnija unutarislamska razmjena, zbog nadležnosti pokrajina za univerzitete, te i nedostatka muslimanskih nacionalnih institucija, npr. muslimanska akademija u Njemačkoj još nije uspostavljena, koja bi trebala biti pod internacionalno snažnijom upravom. Spomenuta razmjena još nije uspostavljena zbog savezne pokrajine koja je nadležna za univerzitete te nedostatka muslimanskih nacionalnih institucija u Njemačkoj. Ipak će u septembru ove godine na institutu u Frankfurtu biti prvi put održan veliki kongres sličan kongresu orijentalista, gdje će učestvovati 150 referenata ("Horizonti Islamske teologije").

Christoph Schwöbel, profesor evangelističke sistematske teologije u Tübingenu, u svom je komentaru na programsko izlaganje Özsoya, iz kršćanske perspektive, istakao da tumačenje istine predstavlja uvijek rizik što i jeste upravo obilježje nauke. Ovakav naučni pojam čini dio intelektualnog puta čovječanstva. S obzirom na vjeru, treba uzeti u obzir da je to suštinski dar te da ljudi nisu gospodari ni kontrolori svoje religije. Kršćansko vjerovanje u svakom slučaju kao da živi na svojim temeljnim odnosima u iskustvu ukidanja tla pod nogama, što približno znači – u zavisnosti iskušenja da se ne miješaju događanja Objave sa stvaranjem Božijeg stvorenja.

Dževad Hodžić, profesor na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu,

na osnovu ovih teza je istakao svoje mišljenje – da muslimani ne mogu na isti način stupiti u moderniziran svijet kao što to mogu kršćani. Prije svega, muslimani su upoznali lice moderne kroz kolonijalizam i nisu ga doživjeli kao pobjedu autonomije. Na temelju trajnih društvenih razlika i nepravde širom svijeta u islamu postoji još mnogo imitacije, a malo inovativnosti. Kritika tradicije je važna zbog daljeg prenošenja tradicije. To je zaključak jedne od četiri radionice ovogodišnjeg "Teološkog foruma".

U vezi s ovom temom zanimljiv je osvrt u prošlost te rani uzajamni odnosi kršćanske i islamske teologije. *Jens Bakker*, naučnik koji se bavi proučavanjem islama i postdoktorant na Institutu za islamsku teologiju u Osnabrücku, ističe racionalna očekivanja srednjovjekovnog islama prema Avicenni, prema kojem je samo razum mogao riješiti nesuglasice autoriteta. Tada su i u islamu zasnovana na temeljima metafizike i apriornim principima što objašnjava zašto islamska i kršćanska teologija imaju određena razilaženja s filozofijom i nastalim profanim svjetovnim naukama u čije vrijeme je bilo mnogo strukturne analogije.

Maha El Kaisy Friemuth, profesora praktične teologije u Erlangenu, u svom je govoru na konferenciji za štampu govorila veoma ofanzivno o tome da je zadatak islamske teologije u Njemačkoj uvođenje "Reform-islama", čije ideje trebaju biti međunarodno poznate. Pri tome se najviše moglo naučiti u doba srednjeg vijeka za vrijeme procvata islama, koji je bio zasnovan na idejama razuma.

Dok su izlaganja Bekkera, naučnika za proučavanje islama, za neke djelovala kao shematska, *Stefan Schreiner* je podvukao tvrdnje višestrukog uzajamnog uticaja. Emeritus i naučnik za religiju na Evangelističko-teološkom fakultetu u Tübingenu pokazuje u svome prilogu na koji način je teologija latinskog zapada mogla biti odgovor na islam. Schreinerova teza je glasila: *Nijedna od tri monoteističke religije se ne bi razvila do te mjere da nisu postojale druge dvije. Jedan bronološki majka – kćerka odnos je u različitim pogledima između*

judaizma, kršćanstva i islama ostao na više razina nepotpun. Kao što je rabinski judaizam nastao kao posljedica ranog kršćanstva, tako se kršćanska teologija uvijek iznova gradila kao izričit odgovor na islamske (i jevrejske) izazove, kako u ortodoksnim tako i u bizantijskim i orijentalističkim crkvama te onim na latinskom Zapadu.

Kristologija *Johannesa iz Damaska* se razvijala kao reakcija na islamsku kritiku. *Petrus Venerabilis* kao i *Toma Akvinski* sa svojim djelom u četiri toma *Summa Contra Gentiles* (kasnije također i *Summa Theologica*) iz 1260. godine su samo shvatljivi iz islamskog i jevrejskog konteksta. Teološki odgovori na pitanje islama su kroz višestruke prijevode i djela imali veliki utjecaj sve do danas, te i danas imaju učinak na ortodoksnu teologiju. S druge strane, postoje primjeri islamske kataklizme koji su konceptualno i strukturalno zapanjujuće slični svojim kršćanskim uzorima. Dok je Agai problematizirao do koje mjere ovdašnji, kršćanstvom obilježeni pojam za razgovor (misija, crkva etc.) može dovesti do zablude, Schreiner je pokazao da se čak pojmovi "preegzistencija" ili "riječ Božija" koji pripadaju kršćanskoj terminologiji mogu naći i u Kur'anu.

Cilj je više se posvetiti društvenim teološkim pitanjima

Na ovogodišnjem zasjedanju je između ostalog reflektirana i održivost "Teološkog foruma kršćanstvo – islam", odnoseći se na seriju objavljenih djela s temama iz prošlih godina (posljednje teme su bile: crkva i ummet, predskazanja, predodžba o Bogu, misija, tumačenja objave, etika, teodiceja). Prema mišljenju *Ulrike Bechmann*, naučnice za proučavanje katoličke religije iz Graza, time je postignuto uključivanje i uvažavanje mišljenja islamskih teologa u kršćansku teologiju i to na primjer u seriji objavljenih radova na neku određenu temu dodati i mišljenja teologa iz islamske perspektive.

Teolog *Michael Bongardt*, profesor na predmetu Komparativna etika na slobodnom univerzitetu u Berlinu (FU Berlin), kritično je

progovorio o činjenici da su kod određenih objavljenih tema teološki dijalozi tek u razvoju. Tako čitalac više puta mora porediti različite vidove mišljenja. Kršćanski i muslimanski teolozi su bili složni u tome da što se više o Bogu radilo (o neizrecivom), gdje konkretnije postavljena pitanja zauzimaju centralno mjesto, dolazi do neslaganja mišljenja bez da se to direktno tematizira. Bongardt je zaključio da se najčešće radi o jednim pored drugih, a ne jednih sa drugim. On, kao doseljenik u Berlin, ističe da će postaviti zajedničku temu "nevjerovanje".

Tako je planirano u slijedećim godinama u okviru "Teološkog foruma" posvećivanje društvenim teološkim pitanjima. Diferencirana anketa *Grit Klinkhammer*, sociologa religije iz Bremena, provedena među sudionicima u cilju analize proteklih deset godina, pokazala je da su tri četvrtine ispitanika zainteresirani za teme koje se odnose na društvo, kao i temu zajedničkog položaja kršćana i muslimana u društvu. Muslimanski teolozi su istakli da društvo i od njih također zahtijeva razmatranje teme ravnopravnosti. Slijedeće godine će na dnevnom redu biti konkretno razmatranje teme "Siromaštvo i pravda."

Empirijska studija je pokazala da su ciljevi paritetnih teoloških akademskih razmjena te umrežavanje sudionika postigle veoma dobre rezultate. Čak 65% mladih sudionika dijaloškog projekta su forumu dali ocjenu odličan, dok je 32% forum ocijenilo ocjenom vrlo dobar. Veliki broj referenata koji pospješuju aktivnosti umrežavanja se neće utoliko povećati koliko imaju priliku predstaviti se na godišnjoj sjednici sa plakatima i istraživačkim projektima ili kratkim konkretnim dijaloškim projektima i tako ih javno i u ličnoj razmjeni predstaviti.

Postignuća "Teološkog foruma kršćanstvo – islam" će biti između ostalog vidljiva i u priručniku za kršćansko-islamski dijalog koji je trenutno u fazi izrade (Priručnik za kršćansko-islamski dijalog. Osnove – teme – praksa – sudionici: *Volker Meißner, Martin Affolderbach,*

Hamideh Mohagheghi i Andreas Renz. Serija objavljenih radova Fondacije Georges-Anawati, Freiburg 2014.). U djelu koje je velikim dijelom koncipirano od sudionika foruma radi se o tome da se zaposlenicima crkve i muslimanskim organizacijama, pedagogima u školama i dječijim institucijama ali i odgovornim u politici i administraciji, medijima i fondacijama, predstavi aktuelno stanje. Priručnik koji je nastao kao rad zajedničke saradnje kršćanskih i islamskih autora se bavi motivima i ciljevima dijaloga, njegovim glavnim temama kao i centralnim područjima djelovanja.

Zajedno s nedavno objavljenim *Leksikonom za kršćansko-islamski dijalog* (Leksikon dijaloga. Pojmovi Kršćanstva i Islama; *Rheinhard Heinzmann*, dva toma, Freiburg 2014.) kao i studijske sedmice foruma sponzorirane od Eugen-Biser-Fondacije, dokaz su da je zajednički rad na razini kršćanskih i islamskih teologa postigao prvi određeni cilj.

Dijalog "neće biti produktivan" ukoliko se zbog ljubaznosti ili izbjegavanja konflikta ne počnu rješavati stvarni problemi te se samo razmjenjuju prijateljstva, što može poslužiti za ugođaj radne atmosfere dok se ispod površine razvijaju osjećaji napetosti i agresije.

Ali se ne smije "zbog ljubaznosti te pogrešnog tumačenja pojma tolerancija trpjeti mržnja i netolerancija", kako stoji u priručniku. U tom smislu, "Teološki forum kršćanstvo – islam" će u budućnosti imati mnogo posla.

Preveo: *Muhamed Jugo*

Literatura

- Reihe *Theologisches Forum Christentum – Islam*, do sada 9 tomova.
- Lexikon des Dialogs: Grundbegriffe aus Christentum und Islam*, Richard Heinzmann (Izdavač) u saradnji sa: Peter Antes, Martin Thurner, Mualla Selcuk, Halis Albayrak, dva toma, Freiburg 2014.
- Handbuch christlich-islamischer Dialog: Grundlagen – Themen – Praxis – Akteure*, Izdavači: Volker Meißner, Martin Affolderbach, Hamideh Mohagheghi i Andreas Renz, Schriftenreihe der Georges-Anawati-Stiftung, Band 12, Freiburg 2014.